
NÉPRAJZ

ETNOGRAFIE

Daniel G. Scheint

A SZÉKELYEK NÉPE ERDÉLYBEN

(A közlésről)

Az itt közlésre kerülő dolgozat erdélyi szász szakíró százhetvenöt éves könyvének¹ a részlete. A könyv magyar fordításának közzétételét Zepezsaner Jenő történész, székelyudvarhelyi múzeumigazgató vállalta fel, a negyedszáz kiadvány után álló ismert *Múzeumi Füzetek* sorozatban, a Haáz Rezső Alapítvány segítségével. A fordítónak, Boér Laurának eddig is több német és orosz nyelvű forrásszöveg magyarra ültetését köszönhetjük a Székely Nemzeti Múzeum – Délkeleti Intézet-programok keretében. A sepsiszentgyörgyi múzeumi évkönyvben most előrebocsátott részlet reményeink szerint ahhoz is hozzájárul, hogy a könyvet, melynek megjelenése jövőre várható, a megérdemelt figyelem fogadja.

Daniel G. Scheint, Szinnyi József lexikonában Daniel *Theophil* Scheint (1772–1835) medgyesi orvos, Bécsben végzett, a himlőoltás egyik korai szorgalmazója. Borszékéről már 1824-ben, majd 1831-ben is megjelentet szakmunkát.² Székelyföld-leírását az 1820-as évek második felében állította össze, betegségének borszéki kezelését és gyógyulását követően, évekkel a megjelenés előtt (1833; a medgyesi előszó 1832. decemberi). A felhasznált irodalom azt mutatja, hogy még 1830-ban is dolgozott rajta. Vallomása szerint a kiadással a könyvecske térképmellékletének sokszorosítása miatt kellett várnia.

Scheint munkájának nem utolsósorban az biztosít különleges értéket, hogy ez az *első nemzeti nyelven megjelent általános Székelyföld-leírás* (korábban Lakatos István, illetve a jezsuita Szilatsek Pál ismerteti önálló kiadványban a Székelyföldet, latinul,³ és Benkő József

Transsilvániájának idevágó, ugyancsak latin nyelvű fejezete is csak a közelebbi múltban került kiadásra⁴). Hasonló leírással, már magyar nyelven, Benkő Károly próbálkozik következőként, de az ő vállalkozása torzóban marad.⁵ A Székelyföld monográfiáját, mint ismeretes, végül Orbán Balázs valósítja meg. 1869–1873 között⁶ megjelenő nagy műve egyrészt máig a térség kutatásának kincsesbányája, másrészt egy romantikus szemléletű tudománytörténeti korszak megkésett teljesítménye.⁷ Orbán Kozma Ferenc 1879-es műve ellenpontozza, egészíti ki a Scheint érdeklődésére is inkább jellemző gazdasági és kultúraelemző közelítéssel, már a pozitívizmus eszköztárának birtokában,⁸ és párhuzamosan vele megjelenik az első olyan vonatkozó szakmonográfia,⁹ amely azt jelzi, hogy a régió kutatásának elmélyítése a továbbiakban már az egyes tudományos diszciplínák feladata.

Scheint könyve utóbbiakkal szemben még a 18. század végi felvilágosodás államismereti és reformtörekvéseinek a közvetlen folytatója, ahogy korszaka, a magyarországi–erdélyi reformkor is, nem nélkülözve persze a romantikus elemeket (pl. nemzetkarakterológia, a történelmi romokra irányuló érdeklődés). Munkája sajnos a német etnikum és nyelv térségbeli térvesztését követően a szakmai köztudatból is meglehetősen kiszorult. Ez értékét tovább növeli: a szász nézőpont és szakirodalom ismeretének viszonylagos elhanyagolása magyar részről a 20. században, különösen annak második felében, érzékeny veszteségünk. A ritka kivételek, mint Nagy Jenő, Ritoók János, Binder Pál, Wanek Ferenc, Pozsony Ferenc, Hajdú Farkas-Zoltán munkái ezzel kellőképpen szembesítettek is.

¹ Scheint, Daniel G.: *Das Land und Volk der Szeckler in Siebenbürgen, in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht...* (SCHEINT, Daniel G. 1833.) [Az erdélyi székelyek országa és népe természeti, politikai, statisztikai és történelmi szempontból. Daniel G. Scheint cs. és kir. orvosdoktoról. Első és második rész: Hon- és népismeret. Mellékelten Székelyföld térképe, Pest, 1833. K. A. Hartleben kiadása. A fejedelem és haza szolgálatában érdemeket szerzett székelyek őseinek őszinte tisztelettel ajánlja a szerző. (A közlők.)]

² SCHEINT, Daniel G. 1824 és 1825; SCHEINT, Daniel G. 1831.

³ LAKATOS István 1702; SZILATSEK Pál 1731.

⁴ BENKŐ József 1789, II, 6–294.

⁵ Benkő Károlynak egyetlen vonatkozó munkája jelent meg

életében, Csík-, Gyergyó- és Kászsorszékről (BENKŐ Károly 1853.), kettő posztumusz megjelenésű, Marosszékről és Marosvásárhelyről (BENKŐ Károly 1862; BENKŐ Károly 1868–1869.), Háromszékre vonatkozó munkája pedig kéziratban maradt (az OSzK Kézirattárának leíró cédulája alapján).

⁶ Ha ide számítjuk utolsó nagy munkáját, a *Torda város és környékét*, akkor 1869–1889 között.

⁷ KÓSA László 2001, 24.

⁸ KOZMA Ferenc 1879. Vö. a Herman Ottó felsorolta három, a néprajzban is alkalmazandó természettudományos módszertani alapelv: a megfigyelés hűsége, a jellemzőinek kifejtése, az összehasonlítás bevonása (KÓSA László 2001, 99.).

⁹ HERBICH Ferenc 1878.

Scheint könyve egy elsősorban a Székelyföld természeti feltételeit és közigazgatási beosztását bemutató első (országismereti) részből és a lakosság jellemzésére, életére összpontosító második (népismereti) részből áll.¹⁰ A mostani válogatás a második résznek a mai értelemben véve néprajzi vonatkozású fejezeteire alapoz (a székelyek fizikai antropológiai és nemzetkarakterológiai jellemzése, az együttlakó népcsoportok ismertetése, a székelyek nyelve, a foglalkozások és gazdasági lehetőségek, viselet és épületek, közkerölcs és szokások), így mellőzi például a székelyek eredetére vonatkozó nézetek és történelmi-korabeli társadalmi tagozódásuk kifejtését vagy az oktatási-művelődési intézmények és az egyházi szervezetek bemutatását. A többi fejezetben fellelhető kisebb, néprajzi érintettségű adalékok előrebocsátott rövid felsorolása is indokolt:

Irodalmi vándormotívumok, történelmi (szó)hagyomány és népi hiedelemanyag:

– A csíkszentdomokosi Pásztorbükk-patak vidéke nevezetes hely, mivel itt gyilkolták meg Báthori Endre bíborost.¹¹

– A monda szerint a Rika-erdőben temették el Attila első feleségét, Rékát (*Reca, Recca*).¹²

– A csíkszenttamási Feneketlen-tóról a lakosok azt állítják, hogy a Garados-hegyi őrház alatti víznyelőkbe bedobott kacsák itt bukkannak elő sértetlenül.¹³

– A Szent Anna-tavi „vízigyíkről”: „Ez sose nő nagyobbra öt hüvelyknél, teste hajlékony, és hasa sárga. A helybeliek mérgezőnek tartják, ezért mérges vízigyéknek, étőgyéknek nevezik, és azt hiszik, hogyha elégetik, majd porrá törik, vízzel keverve megisszák, minden porszeméből egy újabb vízigyík születik újjá az emberi testben, és ez a mérgezés halálos.”¹⁴

– A Szent Anna-tavat korábban feneketlennek, a tengerrel összeköttetésben levőnek tartották (*tengerszem*). A tavon használt dereglyék maradványainak a vélt eredetén (tengeri hajótörés) kívül a „tó szokatlan fekvése és a helybeliek azon észrevétele, hogy gyakran gyűlnek össze felette vihar- és esőfelhők, sokféle tápot adtak a népi babonának. Ennek következtében még azt is állítják, hogy sárkányok laktak a tavat, melyek ezeket a viharokat okozták.”¹⁵

– Csíkszenttamáson is Feneketlen-tónak hívnak egy tavat.¹⁶

¹⁰ Az előszóban jelzett harmadik és negyedik, statisztikai, valamint történelmi rész megvalósulásáról Szinnye sem tud.

¹¹ SCHEINT, Daniel G. 1833, 72.

¹² Uo., 31.

¹³ Uo., 81.

¹⁴ Uo., 83. A vízigyék és az étőgyék a német szövegben is magyarul. (A közlők.)

¹⁵ Uo., 82–83. A *tengerszem* a német szövegben is magyarul. (A közlők.)

¹⁶ Uo., 83.

Nyelvi adatok:

– „Ami a hegyrajzot illeti, a székelyek a hegységek és hegyek lábát azok *tövének*, a lejtőt *oldalnak*, a hoszú és magas lejtőket *nyaknak*, a csúcsot a hegy *tetejének*, *fejének*, a gerincet, hegyhátat *bércnek*, az olyan hasadékokat pedig, melyek a hegyeket egyik oldaluktól a másikig egyenletesen szelik át, *szorosoknak* nevezik.”¹⁷

– „A *-vize* megnevezéssel mindig egy erős patakot, egy kis folyót jelölnek, a közönséges pataktól megkülönböztetendő.”¹⁸

Ásványi kincsekhez kapcsolódó foglalatosságokról:

– Lövétei (Kéruly-pataki) és csíkdánfalvi vashámorok, csíkszentdomokosi rézbánya kerül említésre.¹⁹

– Korábbi időkben kénbányákat tartottak fenn a torjai Büdös-hegy oldalában.²⁰

– A vízben, mely zavarosan folyik ki az almási hegyhasadékból (tehát a Vízkeletekben), az aranymosó cigányok nyáron aranyat keresnek. Aranyat mosnak az Aranyosból és a Marosból is.²¹

– Csíkközmás mellett elég jelentős salétromfőző volt.²²

– „Hegykátrány-források a felszínen nincsenek, de ásott kutakban találtak ilyeneket a Sósmezőn, a moldvai határ közelében. Ezen vidék lakói az ásott gödörbe mogyoró- vagy nyírfaágakból való fonadékot engednek le, az erdélyi méhkasokhoz hasonlót, melyek mindkét vége nyitott, de fent szélesebb, mint lent; erre a kihegyezett gödörfonadékra egy rudat helyeznek keresztbe, mely két földcölöpön nyugszik, és a földbe van erősítve. Egy ló a legtöbb két öl mély gödörből 3–6 erdélyi akós dézsával húz fel a keresztrúdon fekvő kötél segítségével, amit azután a kút közelében a földre kiterített ffonadékra öntenek, és ezt szükség szerint többször megismétlik. A kihúzott víz tiszta felületén egészen átlátszó, zsíros, szagtalan folyadék (hegyi olaj, Bergöhl) van, melyfennmarad a vesszőfonadék közt, mert nehezebben folyik le, mint a víz. Az így összegyűjtött hegyi olaj a meleg és a légnyomás hatására észrevehetően megváltozik, és erős, átható szagot kap, koromfekete színű lesz, és tömönyebb, vastagabb; ebben az alakban gyűjtik össze, mint hegyi kátrányt, és hordókban árulják a lószerszám és szekér kenésére, *duhot*, *pokure* néven.”²³

¹⁷ Uo., 26. A *kurziválással* kiemelt térszínrajzi elemek a német szövegben is magyarul. (A közlők.)

¹⁸ Uo., 53. A német szövegben *visze*. (A közlők.)

¹⁹ Uo., 101.

²⁰ Uo., 30.

²¹ Uo., 27. és 82, 101.

²² Uo., 100.

²³ Uo., 86–87. Vö. már 85. A kőolaj (pakura) tkp. itt elírással *pokuse*, de a 100. oldalon már *pokure* (ott viszont a *dohot*, vagyis a deget jelenik meg *duhatként*). (A közlők.)

– A kovásznai Pokolsár iszapját sikeresen használják a helybeliek a poloskák által bepiszkított szobák meszelésére.²⁴

– A hideg borvízfürdők vizét szükség esetén megforrósított kovakövel melegítik.²⁵

Erdőkielésről:

– Az 1783. évi *Conscriptio*ban 162 órányi hosszú és 75 széles erdőterületet utaltak ki az 1. székely határőrezrednek. „Mivel azonban ezen erdőségek nagy része hozzáférhetetlen, nem is lehet őket megfelelő módon hasznosítani, ezért megpróbálják kiirtani őket, és a kiirtott helyeket füves rétekké alakítani, és ezért gyakran oláhoknak adják bérbe egy részüket, akik azután szerződésileg kötelezik magukat, hogy az erdőség egy részét kiirtják.”²⁶

Vízfolyások és állóvizek hasznosításáról és kapcsolatos gondokról, megoldásukról:

– „A Kis-Küküllő vize eredeténél tiszta, kristályként átlátszó, és ivásra kellemes; mihielyt azonban a Sófárváról a *parajdi* sóbánya mellett elfolyó *Koron-di*-patak összevegyül a Kis-Küküllővel, ez is sós lesz, gyakran egészen elsósul, emiatt ilyenkor csak szarvasmarha-itatásra használják.”²⁷

– A Csernátoni-patak tartós esőzésekkor áradásaival nagy károkat okoz a kaszálóokban.²⁸

– „Különösen veszedelmesek a tavaszi áradások, mikor a hó a hegyekben hirtelen olvad el, és a környező vidékeken is nagy pusztításokat okoz. Ha ezek az áradások késő tavasszal történnek, a Nagy-Küküllő mentén, mely feltöltődik a *Hargita* vizeivel, *zöld árvíz*nek nevezik őket. Mivel egyes hegyi folyókon fát tutajoznak a többi országrészbe, a víz-mennyiség, a feltöltődés ideje és a folyómeder ismerete nagy jelentőségű, különösen a fát szállító tutajosok számára. Ezért ezek nagyon pontosan megjegyzik a víz magas, közepes és alacsony állását, és iparuk üzése céljából jelzésekkel készülnek fel rá.”²⁹

– Az Oltot sziklás hordaléka a sok gátnál tölti fel, szűkíti össze.³⁰

– Az Olt már forrásától 8–10 percnnyire egy deszkamalmot hoz mozgásba.³¹

– A csíkszenttamási *Feneketlen-tóból* kiömlő *Hévíz* vize már negyedórányi távolságra egy őrlőmalmot hajt.³²

– A Maros már Gyergyóalfalunál 12 darabból álló farakást képes elbírní.³³

– A Maroshévíz alatti hegyekben a Maros csak korlátozottan hajózható a sziklás meder miatt, hasonlóképpen a lapályon a malmok miatt Marosújvárig.³⁴

– A Nagy-Küküllő az Ivó-vize, a Varság-vize, a Sikaszó-vize felvételét követően bírja el a közönséges tutajokat.³⁵

– A Fenyéd-vize négy kőmalmot hajt.³⁶

– A csomafalvi Somlyó-hegyből eredő Csomoja(?)-patakot egy malomgát két patakra osztja, melyek külön torkollnak be a Marosba.³⁷

– „Mivel a *Vargyas Szentegyházoláhfalu* felett csak egy kis magaslat, a *Hargita*-hegység egy lejtője választja el a *Nagy-Homoród* folyó területétől; és mivel télen vagy nagy esők idején a folyómeder megszokott emelkedni, a *Vargyas* pedig ezáltal könnyen más folyómedret készíthetne magának, *Szentegyházoláhfalu* lakóinak kell ezt megakadályozni, nagy fenyőtuskókból készült védőgátak által, ami gyakran huzamosabb ideig tartó munkát igényel. Minthogy ezáltal a *Vargyas*- és *Homoród*-völgy lakóinak az a nagy előnye származik, hogy soha nem szenvednek vízhiányban, régi időktől kötelezték magukat, hogy *Oláhfalunak* természetbeni szolgáltatást nyújtsanak. Így *Lövéte*, *Homoródalmás*, *Homoródkarácsonfalva*, *Homoródoklánd*, *Homoródújfalva*, valamint a *Homoród* őrlőmalmai is minden malomkö után 1 negyed hasznót (16 erdélyi pint) fizetnek, *Vargyas* negyed hasznót és háromnegyed zab vízszolgáltatást.”³⁸

– A Székelyföld lapályain további jelentéktelen tavak, melyeket halastónak vagy gabonaőrő malmot hajtó víztárolónak alakítottak ki, pl. a marosszéki tavak.³⁹

– A havasi lápokban fatörzsekkel rakják ki az átvezető utakat, hidalgatják át a járhatatlan helyeket.⁴⁰

További honismereti adat:

– A Fekete Dorna és Neagra Secuiască forrásvidéke (a Székelyföld legészakibb pereme) egyben erdélyi–moldvai határ, melyet itt felállított határ-sas, moldvai részről pedig egy fába vágott ökor- vagy bivalyfej jelez.⁴¹

*

A fordításhoz felhasznált példány a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban található. Itt illesse köszönet munkatársát, Bánya Rékát, nélkülözhetetlen segítségéért, kedvességéért.

(DKI)

*

²⁴ Uo., 84.

²⁵ Uo., 86.

²⁶ Uo., 31–32.

²⁷ Uo., 54.

²⁸ Uo., 68.

²⁹ Uo., 37–38. A kurziválással kiemelt *zöld árvíz* a német szövegben is magyarul. (A közlők.)

³⁰ Uo., 72.

³¹ Uo., 61.

³² Uo., 83.

³³ Uo., 41.

³⁴ Uo., 59.

³⁵ Uo., 55.

³⁶ Uo., 58.

³⁷ Uo., 44.

³⁸ Uo., 66.

³⁹ Uo., 84.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo., 6.

Második rész⁴²

Első szakasz

A nép természeti és erkölcsi karaktere

A székelyek egy szép és erőteljes emberfaj, alkatuk zömök, és természetük közepes. Arcuk formája többnyire kerekded; arcvonásaik, ha élesek is, a lapos homlok, keskeny, hajlott orr, kis száj, enyhén kiemelkedő ajkak, telt, kerek áll, kissé előugró egyes részek nagyon kifejezőek a tüzes szempár révén. Arcszínük kicsit barnás, hajuk nagyjából fekete, Gyergyó északkeleti lakóinál és Felcsíkban fiatalságuk idején majdnem általánosan szőke. Egyszerű életmódjuk mellett tartós egészségnek örvendenek, és sok idős, még mozgékony ember van köztük, míg férfikorukban testi erő kimutatásakor energia, kitartás, ügyesség és nagyfokú indulatosság jellemző rájuk.

Ami szellemi képességeiket illeti, nem lehet fel nem ismerni, hogy természetes adottságaik kitűnőek, és hogy közöttük megfelelő irányítású képzés mellett kiváló főket lehet találni; csak sajnálhatjuk, hogy magasabb iskoláik berendezkedése inkább az értelem és emlékezet képzésére irányulnak, mint az egész kedély ösztönzésére, amiért a szépérzékét kevésbé veszik figyelembe.

Az átlagembert ezenkívül durva érzékenység, babonára való hajlam, nyakasság és becsvágy jellemzi, de jóindulatú, munkaszerető, hűséges, a háborúban megfontolásból és vele született bátorsága okán vitéz.⁴³

Második szakasz

(...)⁴⁴

Megtűrt népek

A székelyeken kívül, akik az egyedüli kiváltságos nép a Székelyföldön, és egyedül gondoskodnak a nép és ország ügyeinek intézéséről, még sok más nép is van, akik részben a szomszédos idegen országokból, részben a Székelyföld más részeiből telepedtek le itt, és élvezik a törvények védelmét, anélkül, hogy bármilyen részt vehetnének az igazgatásban, melyek tehát csupán megtűrték. Így találunk:

1. Kevés szász, akik Erdély szász településeiről költöztek ide, és kézművességgel foglalkoznak. Háromszék Kézdi fiúszékében egy falu a Szászfalut nevet viseli, a lakosai valaha csupa szászok lehettek, most azonban sem nyelvükben, sem viseletükben és szokásaikban nem különböznek a többi székelytől.

2. Németeket, akik még most is ide telepednek le Németország különböző vidékeiről, és, különösen a mezővárosokban és Marosvásárhely szabad királyi városban, kézművességgel foglalkoznak.

3. Örményeket, akik Örményországból származnak, és 1672-ben, a perzsáktól és törököktől sanyargatva jöttek Erdélybe a Krímen és Moldván keresztül, és ezek egy része Apafi uralkodása alatt Gyergyóban Szentmiklóson és Szépvízen telepedett le, a Székelyföldön, ahol most kereskednek, és egymás között örményül beszélnek.

4. Oláhokat: ezek a szomszédos Moldvából, Oláhországból és Erdély más részeiből költözhettek ide; a nyelvük, vallásuk, szokásaik és hagyományaik közös azzal a néppel, mely a szlávok és római telepések keveréke, Oláhországot és Moldvát lakja, és Erdélyben a többi nép közé telepedve él, római-szláv nyelvet beszél, és magát rumuninak nevezi. Öltözkük nagyon egyszerű, és majdnem minden ruhadarabjukat maguk állítják elő. Falvakban és a mezővárosok széléin laknak, valamint Marosvásárhely szabad királyi város elővárosaiban, hanyagul követik a többi lakos építkezési módját, földműveléssel foglalkoznak, de legszívesebben állatgondozásból és pásztorkodásból élnek. Azok, akik a határhegységekben laknak, prédiúmok és egész havasrészeket bérelnak a székely közösségektől és a birtokos nemességtől, és itt kecskét, juhot, disznót és szarvasmarhát nevelnek. Szabad oláhok saját földbirtokkal nincsenek a Székelyföldön, azokon kívül, akik a revindikált havasokból⁴⁵ élnek: ők a nemeseknek adóznak.⁴⁶

5. Cigányok, Singari, Cigányi, Újparasztok:

Ők a Székelyföld legalacsonyabb néposztályához tartoznak, hindusztáni eredetűek, és a természet vad növényedékei; arcszínük sötétbarna és sárga, saját nyelvüket beszélik, a cigányt. Kétféle cigány van: letelepültek vagy újparasztok és vándorcigányok (Sátor[os]cigányok). Azok fa- és vaskovács-munkából élnek, és a köznépi osztályoknak mindenféle hasznos házi eszközt készítenek. Közülük sokan zenével foglalkoznak, melyben nagyon tanulékonynak és ügyesnek mutatkoznak, tanult útmutatás nélkül sajátítják el, csupán mechanikusan, gyakorlással és finom hallásuk segítségével. Ezt a művészetet városokban és vásárokon gyakorolják, és a birtokos nemes-

⁴² A további jegyzetanyagban a meg nem különböztetett jegyzetek Scheint saját jegyzetei vagy a közlés során a jegyzetbe átcsoportosított szövegközi irodalomjegyzék. (A közlők.)

⁴³ Conf. *National Character der Nationen in Siebenbürgen*, Bécs, 1792.

⁴⁴ A szakasz első része a székelyek eredetével foglalkozik. (A közlők.)

⁴⁵ *Revindikált havasok*: az 1741. évi osztrák-török egyezmény alapján az 1769-es határkijelöléssel a Székelyföld is visszanyer az idők során Moldvához és Oláhországhoz került hegyvidéki

peremterületeket. (A közlők.)

⁴⁶ (...) [A románokra vonatkozó gazdag, de csak általános, első-sorban a román eredetkérdésre összpontosító irodalomjegyzék mellőztük. (A közlők.)] Az oláhok fejedelme még ma is Isten kegyelméből az ungro-vlachok fejedelmének nevezi magát, és az oláh lakosok ungrovlachi, megkülönböztetésül a maurovlachitól, akik a Haemus [Balkáni-hegység] alatt laknak – *Mokán* vagy *Kumánok* nevet visel a moldvai lakos a Tatros, Ojtoz, Putna mentén Buzăuig, a hegyek alján.

ség házainál, ahol egyetlen vidám összejövetelről sem hiányoznak, és bámulatra méltó képességre tesznek szert a fúvós és húros hangszereken. Összességükben nagyzólok, és kedvelik a pompát a ruházkodásukban, de tisztátalanok, lusták, pazarlók, és minden bűnös szenvedélynek hódolnak. Egy nagy részük aranygyűjtéssel fizeti az állami adókat, az aranyban gazdag folyók homokjából, pl. az *Aranyosból* és a *Marosból*, ezeket a Fiskusnak adózókként különösen megbecsülik. A legalacsonyabb sorúak közülük a gyepmester és a hóhér szerepét látják el. Mind *alávetettek*, részben a nemeseknek, részben a helységeknek, ahol laknak. A vándorcigányok (*korturár, sátor[os] cigányok*) vad nomádokként vonulnak faluról falura, családjaikkal együtt, és durva, rossz vászonsátorban laknak, melyet *kortnak* neveznek, és amelyet egész egyszerűen két rúdhoz erősítenek. Kovács- és lakatosmunkából élnek, tolvajlásból és jóslásból, hamis pénzből és csalásból. Talán azoknak a cigányoknak a maradékai, akiket Decebalus hívott az országba, hogy hadifelszerelést készítsenek a rómaiak elleni harcra.⁴⁷

6. *Zsidók, sidov.* Valószínűleg Decebalus idején vándoroltak be Erdélybe, és azután később Konstantinápoly bevétele után, Kr. u. 1453-ban. A Székelyföldön szétszórtan élnek mezővárosokban, *Marosvásárhely* szabad királyi városban és falvakban, és kereskedelemről, sörfőzésről és pálinkafőzésről tartják el magukat. Megtanulják a magyar nyelvet.⁴⁸

Harmadik szakasz

A székelyek nyelve

A székelyek most a magyarok nyelvét beszélik. Mivel e két nép szokásaiban, karakterében és életében oly sok a közös vonás, eredeti nyelvüket is jellemezhetette rokonság: de a két rokon nyelv eggyéolvadása a mai magyar nyelvvé, melynek kialakulására nem kis befolyással volt a szláv népekkel való kapcsolat, csak

akkor történhetett meg, mikor a két nép közelebbi viszonyba került egymással. Az élő székely nyelv több tájszólásra oszlik, melyek részben, mint ismeretes, az azt beszélők műveltségi foka szerint különböznek egymástól, részben az ország éghajlata és természeti körülményei miatt, ahol a nép lakik, minthogy ezek is közvetlen befolyással vannak a nyelv kialakulására. A nyelv nyersesége és keménysége tehát e népek első lakóhelyeinek nyersebb és kevésbé barátságos mivoltára enged következtetni, mely a nép karakterének kialakulására is befolyással kellett, hogy legyen, úgy, ahogy egész felépítése és nyelvtani formájának egyszerűsége ázsiai eredetre. Bármennyire keménynek is tűnne e nyelv a mássalhangzók túl nagy gyakorisága miatt, mégis sok megnyerő, kellemes és lágy van benne, és a hangsúlytalan *a* és *e* révén nagyon telt hangzású. Valami sajátságos és kellemetlen adódik a kiejtéshez a Székelyföldön a köznépre jellemző vonatottság, a mondatvégi elnyújtás és a szavak éneklő ejtése által, minek következtében a dialektus lágy, a kiejtés bágyadtan, tűz nélkül cseng; a székelyeknek vannak sajátosságaik is egyes szavak kiejtésében és írásmódjában, az *ó*-t *ava*-nak, az *é*-t *ő*-nek használják, és az *eve*-t *üve*-vé alakítják át, pl. *ember* helyett *embört* mondanak, *mi* helyett *müt*, *minket* helyett *münket*, *cséálam*, *feteke* stb.⁴⁹ Szavaik lejegyzésére a székelyek, akárcsak a magyarok, a latin ábécét használják. Többen ugyan azt állítják, hogy a székelyeknek korábban azonos ábécéjük volt a hunokkal, és írás céljára előbb négyszögűre vágott botokat használtak volna, melyekbe bevészték a gondolataikat: de marad a nagy kérdés, hogy volt-e valaha hun ábécé?⁵⁰ Hogy a hunok olyan messze jutottak volna műveltségben, hogy írásban közöljék gondolataikat, alig hihető. Lehettek jeleik egymás kölcsönös megértésére és gondolataik szemléletes ismertetésére, és *Bod Péter* hieroglifákról beszél velük kapcsolatban. De rendszeres ábécéjük aligha lehetett.⁵¹

⁴⁷ *Versuch über den Siebenbürger-Costum mit illum. Kupfern*, Nagyszeben, 1807 (1. Heft: *Zigeuner*); Grellmann, H. M. H., *Historischer Versuch über die Zigeuner*, Göttingen, 1787; Enessey György, *A cigány nemzetnek igazi eredete, története*, Komárom, 1798; Krauß, P. I., *Abhandlung über die Zigeuner (Briester Monatsschrift*, 1793, februári és áprilisi füzet), Kolozsvár; Gisellini, Fr., *Über die Zigeuner in seiner Geschichte des Banates*, 1. rész, 6. kötet; Hasse, I. G., *Neue Aufschlüsse über die ältere Zigeuner-geschichte aus griechischen Schriftstellern*, Königsberg, 1803. [A *sátor cigány* a német szövegben is magyarul. (A közlők.)]

⁴⁸ Illia, A., *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et religionum*, Kolozsvár, 1730; *Articuli Diaetales Transylvaniae*.

⁴⁹ Gyarmathi Sámuel *Grammatikája*, 360; Benkő József, *Transsylvania generalis*, I. rész, 463; a Gelei Katona István *Magyar Grammatikáskájának* (Gyulafehérvár, 1645) előszavában „a székelyek beszélik az igaz magyar nyelvet”; lásd Philos. Dr. Kovács Tamás [díjazott munkája] a Marczibányi Alapítvány kérdés[ér]e

az 1822. évre, *Tudományos Gyűjtemény*, 1828, X. kötet, 121.

⁵⁰ *Lakatos* [István] kinyomtatott egy hun ábécét, jobbról balra olvasandó, mint minden keleti írás, és latin betűkkel kifejezve a következő: Z, j, xy, ü, u, t, ty, ss, s, r, p, j, ö, o, uj, n, m, h, l, k, j, i, b, g, gh, f, e, d, cz, cs, b, a, A. Desericzky [József Ince] a *De initiis et majoribus Hungarorum commentaria* 1. részében (Buda és Pest, 1748, 24.) azt állítja, hogy a csíksomlyói könyvtárban megtalálta a hun ábécét. 1830-ban ez már nem volt megtalálható, ahogy a gót betűs ábécé is hiányzott.

⁵¹ A hun ábécével kapcsolatos ismereteknek a következő művekben nézhetünk utána: *Alphabetum Hunno Scythicum, ex variis Inscriptionibus*, Ms.; Bél Mátyás, *De vetera literatura Hunno Scythica exercitatio*, 4, Lipcse, 1718, c. ábra; Burch, Gotthelf M., *Introductio in historia*, Lit. C, XI, §. 2, 938; Telegdi János, *Rudimenta praeae Hunnorum linguae brevibus quaestionibus ac responsionibus comprehensa* (bevezet. Baranyai Decsi János), 1598, Ms. [Kiadásait I. Szinnyeinél]; *Libellus precum quotidianarum*

Arndt, a tudós nyelvész a magyar nyelvet a csúd és a finn lányának tartja, és a csúd és finn népeket az eltűnt szkíta népek maradványainak, akiket a nagy népvándorlás űzött el telephelyeikről, az Ural-tó [így!] lapályairól, a Kaszpi- és a Fekete-tengertől.⁵²

Azt az Arndt által indítványozott ötletet, hogy ti. a finn és magyar nyelv rokonok, következőképpen a két nép is rokon, és ezáltal megnyílik a lehetősége, hogy feltalálják a magyarok és székelyek eredeti lakóhelyeit, több nemeslelkű magyar felkarolta, akik néhány veszedelmes utazásra vállalkoztak e célból.

Egy ilyen utazásra vállalkozott az esztergomi *Jaksics Gregor* a Kaukázusba, az 1801–1813 és 1815–1821 években.⁵³

Hasonló utazásra indult 1826-ban a mi derék földünk, *Kőrösi Csoma Sándor* a Kaukázusba, és veszélyes vállalkozásában *Aleppóban* és *Zanszkárban*, ahol kutatásai érdekében szanszkritül tanult, nagylelkűen támogatta az angol *Moorcroft*. 1829 decemberében állítólag *Kanam* kolostorában, a lámaista vallás szerzetesei között tartózkodott, hogy elsajátítsa a tibetiek nyelvét, és itt egy nyelvtant és szótárt is kidolgozott.⁵⁴

Soha nem hiányoztak azok a fáradozások, melyek a magyar nyelvnek megadják azt a műveltségi fokot, melyben erőteljesen fejlődhet: Erdélyben evégből egy tudós társaság alakult, mely a gr. Bánffy György őexcellenciája, az állam és haza szolgálatában kiemelkedő érdemeket szerzett kormányzó felügyelete alatt hathatósan bizonyította ezt a lázas igyekezetet.⁵⁵ A Magyar Királyság tudósai⁵⁶ beteljesítették ezt a törekvést, és őfelsége I. Ferenc császár, a magyarok szeretett királya engedélyezte a magyar nemzet számára nemes nyelvük szabadságát és kiterjesztését, biztosította használatának méltóságát, és

charactere scytico magyario, more hebraico a dextra sinistram versus exaratas, Ms.; *Litterae antiquae Siculae ex notationibus Stephani Dobai*, Ms.; Hajas István Gáspár, *Litteraturae Scytico magyariae monumentum*, Ms.; Ortelius, I. Godofredus, *Harmonia linguarum Orientis et Occidentis, speciatimque Ungaricae cum Hebraica*, Vittenberg, 1746; Schelhorn, Johannes G., *Commercii epistolarum*, Uffenbachiani selectis editis, Ulm, 1773, 3 és 75.

⁵² *Über den Ursprung und die verschiedenartige Verwandtschaft der europäischen Sprachen* (Dr. Gottlieb von Arndt orosz cári udvari tanácsos általános összehasonlító szótárának útmutatása alapján kiadta dr. Fr. Ludvig Kläber), Frankfurt am Main, 1818; *Finnische Sprachlehre für Finnen und nicht Finnen mit Beziehung auf die Ähnlichkeit der Finnischen Sprache mit der Ungarischen und einem Anhang von Finnischen Idiotismen und Vergleichen der Finnischen und Ungarischen Etimologie* (szerk. Strahlmann), Szentpétervár, 1809.

⁵³ A görögkeleti vallású Jaksics Gergely Szinnyei szerint csak 1804-ben indult első útjára. A Kaukázusba második útján tartott. (A közlők.)

⁵⁴ *Magyar Kurir*, 1826/43, 342; *Tudományos Gyűjtemény*, 1826, IX. kötet, 105–109; *Gem. Blätter der ver. Ofner–Pesther Zeitung*, 1826, 17. Decembris, XCVIII és CI; Ua., 1829, 13. Decemb-

ezáltal gyógyírral szolgált a nemzet kívánságaira, Magyarország becsületére és a haza jólétére; miáltal a szeretet köteléke újból megerősödik az uralkodó és Magyarország között.⁵⁷

A Székelyföldön annyira általánosan és szigorúan gyakorolják a magyar nyelvet, hogy minden megtűrt nép érti ezt a nyelvet, és a megtűrt népeknél az unokák már egyáltalán nem értik nagyszüleik nyelvét.

Ennek alapos megtanulására *Márton József* tudós művében találunk útmutatást.⁵⁸

(...)⁵⁹

Hetedik szakasz

A lakosság kereseti ágai

A székelyek tevékeny nép; próbálják kihasználni mindazokat az előnyöket, melyeket a hely, a fekvés és az alkalom kínálnak számukra, a termelés és kereskedelem minden ágát, hogy terményeiket műveljék, és előteremtsék a szükségleteik kielégítéséhez szükséges eszközöket. De nem mindenütt és földjük nem minden részén jutalmazza bőséges termés a szorgalmukat, és különösen a hegyvidékieknek kell sokféle akadállyal megküdeniük, hogy sok esetben bár szűkösen ellássák magukat a legszükségesebbekkel. Minthogy azonban a székelyek életmódja egyszerű, és szükségleteik csekélyek, mivel a közemberek körében a kártékony fényűzés vagy az élvezetek és berendezések iránti vágy nem haladja meg a nélkülözhetetlent, hogy a buja, tetszetős és divatos után sóvárogon: így könnyebben éri el a jólétnek azt a fokát, melynél a szerény igényű elégedettnek érzi magát azáltal, hogy a legszükségesebbet és a fő életszükségleteket ki tudja elégíteni, és a nélkülözhetőt könnyen megtanulja nélkülözni. Persze eközben gyakori a törekvés arra,

ris, 1830, 22. July; *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, 17. July 1826, 476; *Berliner Zeitung*, 4. Dezember 1829. [A német szövegben *Tanskar*. Kőrösi Csoma Sándor útjának és életének helyszíneihez vö. a kérdés gazdag újabb irodalma. (A közlők.)]

⁵⁵ Aranka György, *Az erdélyi kézinasban levő történetírók kiadására felállítandó társaságnak rajzolatja*, Kolozsvár, 1791; Uő, *Egy erdélyi magyar nyelvmívelő társaság felállításáról való rajzolat*, Uo., 1791; Uő, *A magyar nyelvmívelő társaságról. Újabb elmélkedés*, Uo., 1792.

⁵⁶ Gruber, Carl Anton, *Historia linguae Ungaricae*, Pozsony, 1830, 126.

⁵⁷ Anno 1830. Articulus VIII. De usu linguae nationalis. Ad proprius assequendum, circa culturam Linguae nationalis articulo 16: 1790–91. 7: 1792. et 4: 1805. scopum, SS. et OO. benigne annuente Regia Majestate decreverunt: (§. 1–5.).

⁵⁸ Márton József, *Abhandlung über die Natur, die Eigenschaft und Ausbildung der ungarischen Sprache, wie auch über die leichteste Art dieselbe gründlich zu erlernen, und zu lernen*, Bécs, 1827.

⁵⁹ A negyedik szakasz tartalma: *Tanintézmények. Könyvtárai. Nyomdái. Ötödik szakasz: Vallásfelekezetek. Hatodik szakasz: Néposztályok vagy rendek. Kiemeli a felekezeti békét. (A közlők.)*

hogy kereseti forrásait növelje, az ipart fejlessze, és így a jólétet virágzóbbá tegye.

Hogy azonban könnyebben át tudjuk tekinteni a székelyek ipartörökvéseinek és életének teljes körét, a következő három szakaszban írjuk le őstermelésüket, ipari termelésüket és a termékek forgalmazását.

1. Őstermelés

Ebben a szakaszban azon javak előállítását tárgyaljuk, melyeket a természet közvetlenül juttat az emberi szorgalom és fáradozás eredményeül, vagyis a székelyek gazdasági tevékenységét teljes terjedelmében, úgymint:

- a. A földművelés
- b. Az állattartás
- c. A vadászat
- d. Halászat
- e. A bányászat általában

A legjelentősebb termelési ág a székelyeknél

a. A földművelés

Ez egy fontos kereseti eszköz nemcsak a közsékely számára, hanem a gazdag földbirtokos számára is, és az egész Székelyföldön nagy szorgalommal űzik, ha nem is azonos sikerekkel mindenik vidéken. Különösen virágzik a nyugati és déli vidékeken, mivel itt a talaj vegetációs ereje erősebb. A földművelés egyik célját, hogy a legjobb minőségű gabonafajtákat termeljék, itt teljes mértékben elérik, mert az Olt és a Maros folyók, valamint a két Küküllő szép völgyeiben, a *Fehér-Nyikó* terén és a *Vargyas* homokos talaján a legkitűnőbb búza, szép rozs és árpa, szép keleti zab (*magyar zab*⁶⁰) terem, és törökbúzá is több helyen találunk, azután szép kölest (*Milium miliaceum*), barna és sárga színben, és más gabonaféléket.

Ami pedig a földművelés másik célját illeti, hogy ezen gabonaféléket a lehető legnagyobb mennyiségben termeljék, ott persze vannak még kívánnivalók, mert a földművelést itt még, ahogy az országban is, hármastetősforgóval űzik, és az újabb mezőgazdasági alapelvek még kevéssé ismertek a közember számára, és még ott sem alkalmazzák, ahol ismerik ezeket. A gazdagabb földbirtokosok, akik rendelkeznek a szükséges tőkével, ezen a téren is sokat tehetnének, és jótékonyan befolyásolhatnák a termőföldök hozamának növelését, és minden helyecske gazdasági hasznosítását.

Kevésbé kedveznek a földművelésnek a keleti és északi vidékek a hegyek gyakorisága miatt, és bár próbálják a talaj termékenységét a kő összegyűjtése, erdőirtás és a vad gyp fetörése által növelni, a nemesebb gyümölcsfajták mégsem teremnek meg, és a gabonatermesztés a rozs, árpa, tavaszbuza és zab termesztésére korlátozódik, melyek közül különösen a

báró Bruckenthal által bevezetett fekete zab terem jól, a hajdinát is termesztik, és a csak nemrég sok fáradsággal bevezetett krumplit. – Egyes vidékeken váltogatják a terményeket, így pl. *Gyergyóban* a trágyázás évében árpát termesztnek, második évben ez a föld parlagon marad, a harmadik évben búzát, őszi búzát, a negyedik évben a föld parlagon marad, az ötödik évben zabot termesztnek, és a hatodik évben ismét parlagon hagyják. Egyes falvakban a lakosok kezdtek a könnyen megtrágyázható földeken *kétszer erő*⁶¹ (*cinquantini*) olasz kukoricát termesztetni, ami itt a forró nyári hónapokban jól sikerül, hacsak a korai fagy tönkre nem teszi még tejes állapotában.

α. A kertészet

Csak a déli és nyugati vidékeken űzik sikerrel, és ott a birtokos nemességnek a legszebb gyümölcse, zöltsége és a legszebb mulató és díszkertjei találhatók. Forró nyárban a Maros termékeny völgyei adják a legszebb és legízletesebb dinnyét, amelyet itt nagy mennyiségben termesztnek. Ugyancsak a különösen forró és száraz években terem kitűnően a hegyvidékeken az általánosan kedvelt fehércáposzta.

β. A szőlőművelés

Csak a déli vidékeken, *Udvarhelyszék* néhány helységében, *Marosszék* legtöbb helységében és általában *Aranyosszéken* termesztik. Az északi és keleti vidékeken már nem terem meg a szőlő.

γ. Len és kender

Mindkettő kitűnően terem, amaz a keleti, emez a nyugati részen.

δ. Dohány

A dohány a kereskedelmi szemponttól legjelentősebb termesztett növény, nagy szorgalommal termesztik a marosszéki síkvidéken.

Ezenkívül a hegyek ízletes gombát és több gyógy-növényt adnak, melyek közül a rebarbarát a borszéki hegyekben nagy sikerrel kezdik termesztetni, mert az itteni éghajlat sokban hasonlít ahhoz, amilyent a kínai rebarbara kedvel.

b. Állattenyésztés

Az állattartás céljának, ami az állatok nevelését, szaporítását, nemesítését és használatát követeli meg, a Székelyföldön nem minden tekintetben tesznek eleget, mert részben a megszokás, részben a régihez való ragaszkodás, részben az állattenyésztés újabb alapelveinek nem ismerete itt is útjában áll a kipróbált jobbnak. Mégis, az állattenyésztés jelentős kereseti ág a székelyek számára, különösen a keleti és északi hegyvidék lakóinak, szép és dús legelőikkel, a havasok zamatos füveivel, ahol a szarvasmarha-, de a juh- és kecskenyésztés is a jólétet szolgálja.

A szarvasmarha-tenyésztés többnyire csak a vágómarha nevelésére és tenyésztésére terjed ki. Azokat

⁶⁰ A német szövegben is magyarul. (A közlők.)

⁶¹ A német szövegben is magyarul. (A közlők.)

az előnyöket, melyeket egy rendesen szervezett tehenészet jelentene a tej felhasználása révén, mint Svájcban, kevéssé veszik figyelembe.

A síkvidék szép és karcsú fajtájú szarvasmarhát szolgáltat, míg a hegyvidékre erőteljes, zömök testalkatú, vastag nyakú és rövid szarvú fajta jellemző; korán borjazik, és kitűnő tejet ad, mert a hegyi füvek tökéletesen feldolgozott növénynedveket tartalmaznak. Így a szarvasmarha jól fejlődik; e füvek fogyasztása, a tiszta víz, ahogy az egészséges levegő miatt is kitűnő a húsa, tápláló, és nagyon alkalmas vágásra.

A juhtenyésztést nagyon erőteljesen űzik a hegyekben, a közönséges gypjű előállítására és egy kitűnő zsíros sajt készítése céljából is, melyet főként *csíki* sajtként ismernek. Ez a sajt nagyon zsíros, enyhe tejsav jellemzi, fenyőfa kéregbe töltik, és mindenütt *csíki túróként*⁶² árulják.

Kecskenyésztéssel különösen az örmények foglalkoznak, a hegyekben. Az állatokat fűzfariüggyel (*Salicaria*) hízlalják, szárról, nagyon rövid idő alatt, a húst azután füstölik, és az úgynevezett *Busenitze*-húst készítik belőle, a bőrökből pedig kitűnő kordovánt.

A sertésenyésztés nem fedi a szükségletet, és csak kicsiben űzik. Híztlalásával nagy és kis gazdálkodók is foglalkoznak.

A lótenyésztést erőteljesen űzik, a birtokos nemesítés nemesít, kiválasztott erdélyi ménnek és anyakancák révén, és ehhez lényegesen hozzájárul a szászmuzsnai Erdélyi Ménés és Pótlóvazási Osztály, ahonnan több éve méneket küldenek a General Commando rendeletére, főleg a határra, hol is megfelelő anyakancák találhatók nemesített lófajták neveléséhez.⁶³

A közéskék egy ritkább fajta lovat használnak, mely Moldvából származik, de a túl korai befogás miatt még jelentéktelenebb lesz. A gyergyói Ditróban megtelepedett *Puskás* családnak állítólag van még a honfoglaláskor behozott szkíta lovak leszármazottai. A faj állítólag nagyon erős és tüzes, magától értetődik, hogy most már csupán keverék.

A háziszárnyas- és baromfitenyésztés annyira jelentéktelen, hogy csak a jelentős helyek közelében visznek belőle piacra. A nemesség asztalára a szükséglet saját birtokaik szolgáltatják.

A méhészet különösen Aranyos-, Maros- és Háromszéken meglehetősen erőteljes, és csak fonott

vesszőkosarakkal űzik, ezek különös alakúak, és földdel vannak tapasztva. A mézgyűjtés közben a dolgozó méheket évente megölik. A hegyekben a nehéz telek miatt majdnem teljesen elhanyagolják.

c. A vadászat

A hegyekben gyakori vad okozza és táplálja a vadászat iránti kedvet is a székelyek körében, amelyet, minthogy mindenütt szabad, derekasan űznek, úgy az alacsonyabb, mint a magasabb rendű vadra. De sehol nem gondozzák a vadállományt, és nem gondoskodnak rendesen a fejlesztéséről és szaporításáról. A hegyvidékek lakói különösen mint gyakorlott medvevadászok tűnnek ki, és csodálatra méltó a rettenthetetlenség és hidegvérűség, mellyel a medvét felkeresik barlangjában, és ahogyan harcba kezdenek a felingerelt állattal. Általában három vadász megy együtt ilyen vadászatra, és a szuronyokon kívül egy hosszúnyelű fejszével vannak felszerelve.

d. Halászat

A tavi halak közül, melyeket több helyen mágnások nevelnek, csupán a tavi ponty, a csík, géb (*csíkhát*⁶⁴) kerül eladásra. Egyébként a hegyi patakok gazdagok pisztrángban, az Olt és Maros folyó is jóízű hallal szolgál, és szokatlan méretű rákokat fognak jelentős mennyiségben *Csíkrákosnál* az Oltban.

e. Bányászat

A föld ásványokban sem szegény, és a bányászat (különösen a kőszó-, a vas- és rézbányászatot űzik erőteljesen) a népesség egy nagy részének ad kenyeret és foglalkozást. A bányákat maga a kincstár művelteti, és egyeseket árendába ad.

Azok a lakók, akiknek nincs elegendő földjük a téli termények saját megtermelésére, vagy ahol ezek a talaj terméketlensége miatt nem teremnek meg, az egész országban szétoszlának mint cséplők, és így fedezik a szükségleteiket.

2. Ipari termelés

Az ipari termelés, mely az ősterményeket dolgozza fel, a Székelyföldön még csekély, és csak olyan javak előállítására szorítkozik, melyek az emberek elsődleges szükségleteit elégítik ki e tekintetben. A kényelem, a társas élet megszépítése, a mulattatás és élvezetek érdekében csak a birtokos nemesség kívánságára tesznek valamit. A géniusz, mely művészi formákat

⁶² A német szövegben is magyarul. (A közlők.)

⁶³ 1832-ben évégre a következő méntelepeken álltak rendelkezésre hibátlan ménnek:

Gyergyószentmiklós	2 mén	1 altiszt	1 közlegény
Csíknapoca	2 mén	1 altiszt	1 közlegény
Csíkszentkirály	2 mén	1 altiszt	1 közlegény
Kászonimpérfalva	3 mén	1 altiszt	1 közlegény
Szentkatolna	3 mén	1 altiszt	1 közlegény
Sepsiszentgyörgy	3 mén	1 altiszt	1 közlegény

Zágon	2 mén	1 altiszt	1 közlegény
Uzon	2 mén	1 altiszt	1 közlegény
Nagyajta	2 mén	1 altiszt	1 közlegény
Összesen	21 mén	9 altiszt	9 közlegény

És hasonló számú jön évente Szászmuzsnáról, ahol az ország [Erdélyi Nagyfejedelemség] méneit látják el, hogy a Székelyföldre küldjék őket.

⁶⁴ A német szövegben is magyarul. (A közlők.)

és alkotásokat hoz létre, hogy hasznót hajtson és könnyebbségükre legyen, még alszik. A panasz azonban, melyet egész Erdélyben hallani a gyárak és manufaktúrák hiánya miatt, itt is jelen van. Mindenféle kézműiparral foglalkoznak ugyan, és egyesekkel nagyon élénken, de többnyire az itt letelepedett szászok és németek űzik, nem pedig a székelyek. Az iparúzó jog sehol sem öröklődik, csupán személyesen. Maguk a mesterségek céhekbe szerveződnek a jelentősebb mezővárosokban és a székelyek szabad királyi városában, Marosvásárhelyen. Ezeken a helyeken telepednek le a birtokos nemesség ittléte miatt a különböző iparágak mesterei, a mesterségekben jártas idegenek.

A következő kézművesek céhbeliak:

Ácsok, aranyművesek, asztalosok, bádgosok, bognárok, borbélyok reáljogon és öröklött jogokkal, bőrösök, cipészek, csizmadiák, fazakasok, fésűsök, foltfestők, gombkötők, kádárok, kalaposok, kéményseprők, kovácsok, kőművesek, könyvkötők, köszörűsök, kötélverők, lakatosok, lenszövők, mésszárosok, nyergesek, pékek, puska- és puskaágyművesek, férfi- és női szabók, magyarok és németek számára, szappanfőzők, szíjgyártók, szűcsök, tímárok és üvegesek. Ezek közül csak keveset űznek csak székelyek, és néhányukból csak egy mester van.

Nem céhbeliak a:

Kertészek, mézeskalácsosok, szitakészítők és viaszöntők, valamint a pékek. A kenyérsütő asszonyok kitűnő kenyereket sütnek. A bennszülött székelyek inkább a cserzővargassággal és a kordovánbőr kidolgozásával, valamint a bőrt feldolgozó kézműves munkákkal foglalkoznak, mint csizmadiák, szíjgyártók és nyergesek. Előbbiek nemcsak szép, hanem olcsó áruik miatt is híresek, és minden vásáron keresettek.

Legváltozatosabb módon főleg a hegységek fáját dolgozzák fel és szállítják a székelyek. Különböző szélességű, vastagságú és hosszúságú kádármunkákat készítenek jegenye- és lucfenyőből, mint például bödönöket, csebreket és dézsákat különböző méretben, puttonyokat, vizeskannákat, szelencéket, esztergyálozott tányérokat, szitakérget, teknőket, rácsos létrákat, egész szekereket és egyes részeit, mint kerekek, tengelyek, kocsirudak, hágcsók, ekék, gabonás ládák, zsindelyek stb.

Híresek és mindenütt keresettek és elterjedtek a szőrszítók, melyeket *Szításkeresztúron* szőnek lószőrből, és egy kerek fenyőfakarika-laphoz erősítenek.

Háromszék és *Udvarhelyszék* asszonyai számára a fonás, szövés, a len, kender, gyapot és gyapjú színezése az egyik fő foglalkozás. Lenvászonból férfi- és női fehérneműt készítenek eladásra, melyet azonban csak akkor visznek piacra, ha már egy ideig viselték és használták.

A gyapjúból takarót készítenek, sárga, fehér és kávébarna posztót nadrág és durva, szűk, térdig érő kabát, úgynevezett *zeke* számára, azután durva szőnyeget, vállkendőket, közösleges székre való huzatokat és málhatokokat, azután kisaszákot a lovakra.

Nagyban termelő gyárakat és manufaktúrákat is találunk a Székelyföldön, ilyenek:

1. Az üveghuták *Borszákon* és *Zalánpatakán*.

2. A hamuzsírőzdék a hegyek bükkösein, amelyek azonban terméküket durván, tisztítatlanul adják el.

3. A szép és művészi fonó- és szövőgép gyapot és len számára, melyet a brassói Johann Thois orgonaépítő talált fel és épített meg saját költségén, helyezett működésbe a *Kéroj*-patak mentén, a *lövétei* savanyúvízforrás és vaskohó mellett. A fonó- és szövőgépet, valamint a motollát a víz hajtja. A fonógépen egyidejűleg 34 fonatot lehet megfonni, és 12 óra alatt könnyedén lehet 6668 rőf finom fonalat termelni. A csörlőgép egy ember irányítása alatt 18 tekercsre tudja feltekerni a fonalat. A szövőgép 30 szövőszékre van beállítva, melyek közül mindig tízet kell egy embernek felügyelni. A gép szép lenvásznat sző, melynek szélességét tetszés szerint lehet megszabni. Ha egy fonal elszakad, az egész gép leáll. Mégis keveset használják, megrendelések hiányában.

4. Deszkafűrészmalomok majdnem minden hegyi patakon vannak, ahol jegenye- és lucfenyő nő – a legtöbb azonban *Oláhfaluban*. Ezek ajtófélfát, széles, félszéles és keskeny deszkát, léceket, gerendákat és malomcsatornához való deszkákat szállítanak, a legsebbe és legjobb deszkát azonban *Zetelaka* termeli.

5. Örlőmalomok a patakokon és folyókon, valamint kallómalomok.

Sőrfőzdék, nagybani pálinkafőzdék, illetve egyes helyeken rozsólisfőzdék is vannak.

3. Ős- és ipari termékek kereskedelme

Mivel sem az ős-, sem az ipari termelés, amint azt a fentiekben bemutattuk, nem jelentős a Székelyföldön, és kevés iparágban termelnek valamit a saját itteni szükségleten felül, az aktív kereskedelem nem lehet jelentős, mert csak a fölösleges javakra és ezek forgalmára vonatkozik. Ezekkel a feles javakkal a székelyek a belső fogyasztást kiszolgáló kereskedelmet folytatnak, és ezek ellenében cserélik ki a számukra szükséges javakat.

A búza, rozs, zab, hajdina és árpa feleslegét a háromszékiek a szomszédos Brassóban értékesítik. A marosiak a dohányukat az egész országban, mivel jó minősége miatt különösen keresett; az aranyosszékiek a méztermelésüket és az udvarhelyiek a bőraruikat és fatermékeiket ugyancsak egész Erdélyben. A hegylakók a gyógynövényeiket, a gyantát, a szurkot, a

jóízű gombát összegyűjtik, és a vándorkereskedők széthordják ezeket.

A szarvasmarha-kereskedelmet csak a belföldi vásárokon üzik, és a hegylakóknál meglehetősen erőteljes, ahogy a nemességnél a méneslovaké, melyek kiállítására különösen *marosvásárhelyi* vásárok szolgálnak. Télen az örmények sok császármadarat küldenek Magyarországra, úgyhogy a megfagyott madarakat vízzel öntik le, csomónként összefagyasztják, ládába csomagolják, azután megint leöntik, és hagyják megfagyni.

Az ökörbőrt, medve- és farkasbőröket, nyúlirhát, kecskeszört és -szarvat a szomszédos *Brassóba* és *Szászrégenbe* küldik.

A savanyúvizet azonban, különösen a *borszékit*, nagy mennyiségben szállítják szét a székelyek egész Erdélyben, és újabban Magyarországra, Bécsbe és Olaszországba is küldik.

Fölöttébb nagy a Székelyföld viszonylatában a fa és a famunkák kivitele, amelyet tengelyen is, valamint a Maroson és a Nagykükküllőn is szállítanak ki Erdélyen át az országon kívülre. *Zetelaka* és *Oláhfalu* lakói deszkával, zsindellyel, szőlőkaróval és kádáráruval járkál be karavánszámra Segesvár- és Medgyesszék falvait, Kükküllő és Felső-Fehér vármegyét, el egészen Gyulafehérvárig, Szászsebesig és le *Déváig*; és kukoricára cserélik. Az ember csodálkozik e hegylakók szükségleteinek csekély voltán, hiszen egy ilyen farakomány ára sokszor nem hoz többet, mint a fuvardíjat, és ezzel a pár fertály kukoricával fedezik legjelentősebb szükségleteiket az év egy részére. *Tekerőpatak*, *Újfalu*, *Csoma-falva*, *Alfalu*, *Ditró* és *Remete* lakói, ahová a gróf *Lázár* család is tartozik, tutajokra rakják a deszkát, gerendát, szarufát és szőlőkarót, és a Maroson *Aradig* és *Szegedig* szállítják. E kereskedelem évi összegét 12–15 000 aranyra becsülik.

E belső fogyasztási kereskedelem és forgalom megkönnyítése és élénkítése érdekében több helyen

1. vásárokat tartanak, ahol bizonyos napokon és helyeken összegyűlnek a vásárlók és az eladók, hogy eladják termékeiket. Általában minden vásár három napig tart, melyből az első kettő az őstermékek és állatok eladására és vásárlására szolgál, a harmadikat pedig az ipari termékekkel való kereskedelemre szánják. A vásárokat a szomszédos szászok és magyarok látogatják, csak a legritkább esetben külföldiek.

Vásárokat következő helységekben tartanak: *Barót*, *Bereck*, *Csikszereda*, *Csikszentgyörgy*, *Egerbegy*, *Etéd*, *Felvinc*, *Gernyeszeg*, *Gyalakuta*, *Keresztúr*, *Ko-*

rond, *Makfalva*, *Marosvásárhely*, *Nagyajta*, *Parajd*, *Polc*, *Rákos*, *Marosszereda*, *Sepsiszentgyörgy*, *Sósmező*, *Udvarhely*, *Uzon*, *Zabola*.

2. A belső közlekedést megkönnyítik és elősegítik a kényelmesen kiképezett országutak is, melyek itt számosabbak, mint máshol, és jól kövezettek, díszére szolgálva az országnak. Udvarhelyről minden irányba a legpompásabb utak vezetnek, összeköttetést teremtvé az összes székely székekkel. Így főutak vezetnek:

Udvarhelyről *Segesvár* felé, *Bikafalván*, *Bögözön*, *Decsfalván*, *Nagygalambfalván*, *Betfalván*, *Szitáskeresztúron*, *Boldogasszonyfalván*, *Újszékelyen* át, stb.

Udvarhelytől *Marosvásárhely* felé, *Szitáskeresztúron*, *Szenterzsébeten*, *Andrásfalván*, *Nagysolymoson*, *Erdőszentgyörgyön*, *Havadtőn*, *Gyalakután*, *Kelemen-telkén*, *Balavásáron*, *Göcsön*, *Vaján*, *Ákosfalván* át, stb.

Udvarhelyről *Parajdra*, *Szombatfalván*, *Szentléleken*, *Farkaslakán*, *Pálfalván*, *Korondon*, *Sófalván* át, stb.

Udvarhelyről *Miklós-várszék* és *Bardocszék* felé *Árvátfalván*, *Kénoson*, *Udvarhelyszentmártonon*, *Recsenyén*, *Szentpéteren*, *Oklándon* át a *Rika* felé, onnan *Rákosra* és *Bardocra* kitérővel, azután *Rákosról Köpec* és *Miklós-vár* felé.

Udvarhelytől *Csik* felé, *Beth[elen]falván*, *Márfalván*, a szép *Cekend*-tetőn⁶⁵ és *Lázon* át a *homoródi* borvíz mellett *Oláhfalu* felé, a *Nagyerdőn* keresztül *Csikszereda* felé.

Csikszeredától Tölgyesig, át *Csicsón*, *Madéfalván*, *Rákoson*, *Madarason*, *Dánfalván*, *Szenttamáson*, *Szentdomokoson*, azután át a hegyen *Vaslábra*, *Tekerőpatakon*, *Gyergyószentmiklóson*, *Szárhegyen*, *Ditrón* és a hegyeken át *Borszékre*⁶⁶, azután *Tölgyes* felé.

Csikszeredától Gyimesig, át *Taplocán*, *Delnén*, *Szépvízen*.

Csikszeredától *Ojtoz* felé, át *Mártonfalván*, *Zsögödön*, *Csikszentkirályon*, *Csikszentmártonon*, *Kozmás*on, *Kásonújfalun*, *Szentléleken*, *Kézdivásárhelyen*, *Oroszfalun*, *Szászfalun*, *Kisnyujtód*on, *Nagynyujtód*on, *Lemhényen*, *Berecken* át.

Kézdivásárhelytől *Brassó* felé, át *Csernátonon*, *Maksán*, *Laborfalván*, *Szentivánon*, *Uzonon*.

Kézdivásárhelytől *Sepsiszentgyörgy* felé, át *Csernátonon*, *Maksán*, *Angyaloson*.

Aranyosszéken a postaút *Felvincről Mihályfalván* át vezet *Tordára*.

A Székelyföldön megtermelt javak közül csak keveset visznek ki Erdély határain túlra, és ez a kivitel csupán némi üveg, hamuszír, rókaírhára, nyuszt-

⁶⁵ Itt a *Cekend*-hegy csúcsán egy falazott kőoszlopon a következő olvasható: „ezen ország uttya készült Méltóságos S. Sz.-Iványi Báro Henter Antal N. Udvarhelyi Széki Fő-Királyi Bíró Ur cő Nagysága, Kormánya alatt, Ugrai László Geométtra és Török Miklos, Fő Ut Commissariusok ügeletek által, a' Szék erejével

1822.” [Az idézett felirat a német szövegben is magyarul. (A közlők.)]

⁶⁶ Ezt a *Ditróból Borszékig* vezető műutat a gyógyforrások vendégei miatt ki kellene javítani, amihez közös erőfeszítésre lenne szükség.

és nyest-, görény-, farkas- és medvebőrre, viaszra, mézre, sajtra, savanyúvízre, pálinkára, rozsólisra és kézműves termékekre korlátozódik, ami mind Moldvába, Oláhországba, és néhány dolog Magyarországra kerül. A szarvasmarhát részben Magyarországra adják el, ahogy az örmény marhakereskedők tranzitkereskedelmet űznek a szarvasmarhával, amelyet Moldvában vásárolnak fel, itt gondozzák, és legeltetve terelik Magyarország felé.

A székelyek azon javak ellenében, melyeket termékeikből részben Erdély egyéb lakói, részben a környező külföld felé értékesítenek, sok gabonafélét kapnak Moldvából. Oláhországból és Erdély más részeiből, majdnem a teljes borszükséget; a népeség vagyonos része és a nemesség pedig az összes rőfös- és díszműárut, a tisztítószereket és gyarmatárut, a vasárut és porcelánt Ausztriából és Magyarországról kapja.

Ezt a kereskedelmet többnyire örmények űzik a Székelyföldön, és áruaktáiraik mindenféle kereskedelmi cikkel el vannak látva, a finom vásznak és kasmír mellett hering, puska, porcelán és len; a díszműáruk mellett szalámi, burnót, arcfesték és bútorok. A megfelelő cikkekkel Bécs, Trieszt, Pest és Debrecen látja el üzleteiket.

Mivel soha nem követték a behozatal és kivitel nagyságát a Székelyföldön, és nem is követhető könnyen, így számokban sem adható meg, és nem lehet megfelelő mérleget vonni a kivitel és behozatal között.

Az erdélyi kereskedelem biztonságát Moldvával és Oláhországgal több régi és újabb szerződés mondja ki.⁶⁷ Azonban a gyenge török pénz, a török bérlők és a vámtisztviselők zaklatásai, melyeknek a kereskedő gyakran ki van téve, és végül az emberek erkölcsi elhajulása, akikkel kereskedik, mind erősen fékezik az ezen országokkal való forgalmat.

Ami pedig a székelyföldi kereskedelem megkönnyítését és megélénkítését illeti Erdély többi részével és a külfölddel: itt sok minden történhetne, ha a folyókat felhasználnák szállításra, hiszen Székelyföldről indulnak Erdély legjelentősebb folyói külföld irányába. Ezek közül az Olt folyó összeköttetést létesít Oláhország, Konstantinápoly és Görögország felé; a Maros Bánság, Magyarország és Bécs felé. Persze, ezeket a folyókat először meg kellene tisztítani a legveszélyesebb helyeken, és mindenütt hajózhatóvá tenni őket. Az előnyök, melyek minden kereskedelmi vállalkozást ko-

ronáznának, bizonyára nem lennének lebecsülendők, ha ily módon a szükséges tőkével, a megfelelő kitarással viszonyulva a fellépő nehézségekhez, és a helyi viszonyok pontos ismeretében kezdenének hozzá.

Az akadályok elhárítása érdekében, melyek a Maros folyó hajózhatóságát gátolják, már történt egy és más (lásd az 1. részben), és jelenleg is elég erőteljesen használják tutajozásra, ahol egy negyed tutaj 12 darab, egy lábtól 18 hüvelykig terjedő vastagságú és 7 ölnyi hosszú tutajfából áll, és deszkával, gerendával, zsindelemmel, tuskókkal, szőlőkaróval, léccel és más természetes és manufaktúra-termékkel van megrakva. Nagyobb vízállásnál fél tutaj és négy összekötött negyed tutaj rakományt szállítanak Aradig és Szege dig. 1824 óta ezen az úton látja el Georg Duldner jelenlegi szenátor a *Ferenc-csatornán* és a Dunán keresztül Bécset a híres *borszéki* ásványvízzel.

Az Olt folyón való közlekedésnek még jelentős akadályok állnak útjába, és pedig a folyómeder kövekkel és iszappal való feltöltődése, több rejtett szikla a Vöröstoronynál és Oláhországban *Talpa Ursului*-nál és más helyeken. Tekintet nélkül ezekre az akadályokra, egy svájci, *Ignatz Pürker*, 1785-ben megkísérelte a rajta való hajózást. Bátorításként kapott a kormányzattól egy privilégiumot, hogy vámmentesen hozhasson be macedon gyapjút. Két hajóval utazott felfelé a folyón *Királyhalmáig*, ott megrakta a hajókat hamuzsírral, és *Vajdahunyadon* készített török patkóval, így jött lefelé az Olton [majd a Dunán] *Galacig*, itt a rakományt nagyobb hajókra rakták, és Konstantinápolyban adták el. Az utolsó osztrák–török háborúban 16 kincstári hajóval az Olton keresztül látták el a császári hadsereget Erdélyből, és a könnyebbség és biztonság érdekében vontatóutakat alakítottak ki, és az olti hajókat *Câineni*, *Râmnic*, *Slatina* és *Caracalig* vitték megrakva.

Később *Dellazia* gabonakivittel is próbálkozott a Bánságból ezen a folyón, de fel kellett adnia.

1820-ban Georg Aron harmincados felújította ezen próbálkozást egy 9 öl hosszú és 2 öl széles hajóval, mely 200 mázsa terhet tudott vinni, *vajdahunyadi* vassal, szebeni fajansszal és üveggel. Osztrák zászló alatt ez nyolc óra alatt jutott el Râmnicig, de az elromlott vontatóutak miatt csak nagy fáradsággal tudott a hajó ismét felfelé jönni, miáltal a megtakarított nyereség ismét veszendőbe ment. Ez az akadály azonban ugyancsak elhárítható a folyón felfelé való

⁶⁷ Szerződés I. Rákóczi [György] és Matei vajda között 1638-ból, megújítva Apafi és Șerban vajda között 1685-ben [a német szövegben *Hospodar Mathe* és Vojvoda Schérbán (A közlők)]; a karlócai, passarovitzai és sistovi békeszerződésekben; azután 1741-es, 1745-ös, 1792-es, 1815-ös, 1792-es, 1815-ös fermánokban; és a iai-i és bukaresti ügynökségek révén minden nehézséget tisztességgel megszüntettek. Az oláh *Courir* 1830. március 13–25-i

száma szerint a befejeződött orosz–török háború után nyilvánosságra fogják hozni a két díván, az oláhországi és moldvai által hozott határozatot, hogy mindkét nevezett fejedelemségben használaton kívül fogják helyezni az összes török érmét, sőt még az állami adók begyűjtésénél sem fogják elfogadni, mert nincs meg a belső értékük, és a pénzhamisítók és más hasonló spekulánsok kapzsiságból kárt okoznak általuk az országnak stb.

haladásra vonatkozó találmánnyal, és eszerint csak a vállalkozókban van hiány.⁶⁸

Nyolcadik szakasz

A székek ruházata és lakása

Egy olyan népnek, melynek berendezkedésében, szokásaiban, hagyományaiban és egész életmódjában annyi sajátos van, a ruházatában is kellene valami sajátosnak lennie, de ahogy a magyarokkal való közelebbi kapcsolat, a németekkel és más népekkel való érintkezés gazdagítóan hatott nyelvükre, és finomította szokásaikat, úgy a ruházatukon is felismerhető ez a befolyás, mely magasabb és alacsonyabb rendűeknél egyaránt megegyezik a magyarokéval. Amilyen egyszerű lehetett ruházatuk a magyarokkal való egyesüléskor, olyan gazdagon és művészien alakult a későbbi időkben. És most senki nem tudja megkülönböztetni a székek mágnást a magyartól, mikor gálában, az arannyal, ezüsttel vagy selyemmel művészien díszített, gyakran drágakövekkel gazdagon kirakott és az emberi test alakját kiemelő magyar nemzeti viseletet hordja. Egyesek ugyan azt állítják, hogy a rövid bunda vagy a mente és a dolmány lenne az eredeti székek viselet, legalábbis a história így ábrázolja a székek harcost. Egy ilyen sötétvörös viselet díszére vált a lovasnak, és tigrisbőr díszítette a bal vállát; piros, zöld vagy kék volt a gyalogság viselete.

Mióta a nemzet nagyobb része katonáskodik, a ruhájuk a magyar ezredek szabása és formája szerinti egyenruha. Így a [csíkszeredai központú] 1. székek határőr gyalogezred viselete sötétbarna rövid kabát rózsaszín hajtókéval és gallérral, kék magyar nadrág sárga zsinórral díszítve, és rövid félcsizma, a kabáton pedig sárga gombok. A [kézdivásárhelyi központú] 2. [székek határőr] gyalogezred csak fehér gombjaival különbözik ettől. A [sepsiszentgyörgyi központú] székek huszárezred fekete csákót, sötétkék bundát, dolmányt és nadrágot visel, fehér gombokkal.

Házi egyenruhájuk egészen egyszerű:

A gyalogosé bő, térdig érő kapucinuszínű kabát, melyet rózsaszín posztóval szegélyeznek, és szövetszálból készül, melyet házilag fonnak és szőnek meg.

A lovasrövidspencert visel, kék gallérral, és mindkettő fehér gyapjú nadrágot, fekete és sárga zsinórozással.

Az előkelő nemesurak és polgárok a Bécsben uralkodó divat szerint öltözködnek.

A nem katonáskodó közsékeknek szabásban és színben minden székekben van valami sajátosságuk. A *háromszékek* sötétkékbe öltöznek, vörös posztószegéllyel a gallérjukon. A *maros-* és *udvarhelyszékek* szürkébe, kék szegéllyel a gallérjukon, a *csíkiak* pedig kapucinusbarnába vörös szegéllyel. Természetesen ebben is vannak különféle eltérések, mint általában minden dologban. De a hosszú magyar nadrágot, mely szorosan a lábra feszül, csípő felett szíjjal kötik meg és zsinórozzák, minden székek viseli. Magától értetődik, hogy a dolmányt és magyar bundát is gyakran hordják.

A csizmákat kordovánból és marhabőrből készítik, ezek képezik a szokványos lábbeliviseletet, és általánosan sarkantyúval díszítik. A legszegényebb székek *bocskort* viselnek, mely egyfajta szandál bőrből, és szíjjal erősítik a vászonba burkolt lábfejre. A nyak köré lenből ritkásan font és feketére festett nyakbavalót tesznek. Az ingek meglehetősen rövidek, és csak kevéssel érnek a csípő alá, de szabásukban teljesen hasonlóak a magyarokéra, melyek nyakban és lent az ujjaknál össze vannak húzva. Csak az *udvarhelyszéki Oláhfalu* lakói viselnek oláh módra bő ujjú inget, hosszú derékkal, mely messze lenyúlik a csípő alá, és széles vörös bőrvet, melyben az erszé nyüket és az övre erősített külön rekeszben kést és villát hordanak.

Eső és hideg ellen rövid, durva, fekete színű posztóból készült kabáttal védekeznek, mely térden alul ér, ez a *zeke*.

A fejet télen bundasapka, nyáron nemezkalap fedi.

A magasabb rangú székek nők viseletében már semmi nemzeti jelleg nincs, a Bécsben uralkodó divat szerint öltözködnek.

A többiek ruhájának szabása meglehetősen egyforma, csak az anyag, amelyből készült, árulja el a gazdagabbat vagy szegényebbet, az előkelőbbet vagy alacsonyabb sorút.

Az inget a mellen széles ráncokba húzzák össze, melyre virágokat vagy más díszítéseket hímeznek ki színes cérnával, az ujját elől szintén ráncos fodrokba húzzák össze, csípőig ér, és egy durvább alsó ingre van rávarrva. A testre szorosan rásimuló rövid mellényt viselnek, kartonból vagy báránybőrből. A keblet tehát szemérmesen a nyakig érő ing takarja, és egy vászonból, muszlinból vagy selyemből való vállkendő,

⁶⁸ *Elegia Aluthiad populos Transylvaniae*, Ms.; Schweighafer, J. M., *Größe der Handlung unter Joseph II. nebst Gedanken von der neuen Handlung auf dem Schwarzen Meere*, Bécs, 1782; Maire, I. I., *Memoire raisonné sur la Circulation du Commerce dans les Etats de la maison d'Autriche pour servir d'explication aux Cartes hydrographiques de ces Etats, ou Plan general de navigation par des routes d'eau de l'Europe a la Ville de Vienne*, Strassburg, 1786–1788 (3 kötet, 10 térképpel); *Über die österreichische Handlung nach der Donau abwärts in das Schwarze und mittelst desselben in das Mit-*

telländische Meer, und das Ausland, Bécs, 1792; Hauptmann v. Gyurikovits, *Der Lauf der Donau in der Türken von Belgrad bis ins Schwarze Meer. Auf Befehl Sr. Majestät Joseph II. ruhmwürdigen Eifers zur Beförderung des Handels aufgenommene Karte*, vom K. K. Hrn. Hauptmann Freyh. v. Taufferer zuletzt verbessert (Archiv für Gesch. Statist. Litt. und Kunst, 13. November 1826); giebt die Belehrung an die Hand, ohne Unglück diesen Strom zu beschiffen, welcher von Belgrad bis ins Schwarze Meer 134¼ Meilen zurücklegt.

az alsótestet pedig posztóból vagy vászonból készült, sok ráncba összehúzott, a csípőtől a bokáig erő szoknya, úgyhogy majdnem teljesen eltakarja szem elől a fekete vagy piros csizmát. A kötény muszlinból, vagy tafotából, vagy fekete szőrből való. A városban kabátot is viselnek, melynek gallérja belül pirossal van bélelve, és melyet minden lány hozományba kap, mikor férjhez megy.

A lányok a hajukat díszesen egy fonatba fonják, melyet alul selyemszalag fog össze, és lelóg a hátukon. Az asszonyok főköttöt viselnek, efelett azonban részben durva fekete és gyéren szőtt virágos kendőt, részben finom muszlinkendőt.⁶⁹

Lakásaik

A Székelyföldön egyetlen város van, mely a királyi tábla székhelye, és amelyben összegyűl a nemzet magasrangú és gazdag nemessége. Ez *Marosvásárhely* szabad királyi város. Itt találjuk a leg szebb épületeket, melyeket német módra építettek és rendeztek be, és kitűnnek szilárdságukkal, kényelmükkel és díszes voltukkal. Még hiányzik ugyan az épületek szabályossága és egységessége, mely az újabb városok sajátja, minthogy itt gyakran kunyhó áll a palota mellett, de mindez el fog tűnni a szépség és részarányosság iránti élénk érzék következtében, mely a középső néposztály körében is felébredt, és ennek egyre növekvő jóléte révén meghaladják a visszasságot.

A falusi házak fából épültek, [a falfelületek] malterrel és agyagvakolással vannak egyenessé téve, és zsindey, deszka vagy díszes szalmatető fedi őket.

A belső berendezés általában egy elő- és lakószobából és a jómódúaknál néhány mellékszobából áll. A szobáknak elegendő fényt adnak az üveglablakok, és egy ilyen parasztlakásban, ahol tisztaság, kényelem és a lakók derűs szelleme uralkodik, jól érzi magát az ember. A ház földjét nagyobb részt deszka fedi, ahol ez nincs, ott agyaggal van tapasztva és sárga homokkal megszórva.

Télen ezeket a lakásokat cserépkályhákkal fűtik, melyek a ház földjéig érnek, és a füstöt fából való füstlyukakon vezetik ki, melyeket agyaggal vonnak be, és amelyeket seperi és takarítani kell, hogy meg ne gyulladjanak, és vagy fa füstfogókba, vagy csak a szalma- és deszkatető alá juttatják. Ez a szokás, mely a hegyek közelében élőket jellemzi, a jobb házaknál vagy a hegyektől távolabbi helyeken ritka, ott rendezesebb cserépkályhák helyettesítik ezeket.

Minden rendes udvarban vannak jól berendezett gazdasági épületek, mint csűr, pajta, istállók, és minden udvarhoz nagy vagy kis gyümölcsös-, zöldsésgazda vagy füves kert tartozik.

A falvak házai rendszerint szabálytalan utcákat képeznek, különösen a hegyvidéken, ahol a korlátozott tér miatt gyakran összeszorulnak.

A Székelyföldön lakó oláhoknál már rosszabb, szűkebb, alacsonyabb lakások vannak, melyek gyakran tisztátalanok, poloskák népesítik be őket. A hegyekben szétszórta laknak, földjeik mellett.

A cigányok mindenütt rossz földkunyhókban laknak, még *Marosvásárhely* elővárosában is nyomorúságos házakban, és ezek a piszok és tisztátalanság fészkei, bár gyakran arannyal és ezüsttel gazdagon díszített lakó lép ki belőlük.

Kilencedik szakasz

Szokások és hagyományok

Egy nép szokásai és hagyományai mindig élő kifejezői szellemi és erkölcsi sajátosságainak, ezekben nyilvánul meg a köznépi érzés erkölcsi tárgyáról. Minél hatékonyabb és nagyobb az erkölcsi képzet egy nép körében, minél élénkebb, tisztább és általánosabb az érzés, annál tisztább és nemesebb a szokás és a hagyomány. A székely nép esetében, ahol a legnagyobb részt még nem rontotta meg a fényűzés, és ahol él a vallásos és erkölcsi érzék, a szokások is megtartották romlatlan jellegüket, még ha ezek kifejeződése a nép kulturáltságának megfelelően kicsit nyers és műveletlen is.

A magasabb rangú székelyek házi élete hű mása a nagyvilág életének. Még akkor is, ha a külső megnyilvánulásokban finomságra való törekvés ellenére a viselkedéssel csiszolatlanságban átüt kissé a durvább népi jelleg. Minthogy egyébként körükben is többnyire konvenció műve a házasság, a házastársak között nem mindig van meg az a bensőségesség, melegség és a házastársi hűség megsértésétől való jámbor félelem, mely egyedül képes e viszonyt szentesíteni és áldásossá tenni.

A gyermekek nevelése kezdetben házitanító és nevelők által, a szülők felügyelete alatt történik, és ha felnőttek, a belföldi kollégiumok és líceumok folytatják további képzésüket, külföldi egyetemek és utazások révén teljesebbé válnak.

Gazdaságuk ellátását a gazdag földbirtokosok többnyire egy intézőre bízzák, aki a birtokokat jobbakkal művelteti meg, és irányítja az állattenyésztést. Mivel ezek az intézők gondatlan uraság esetén gyakran inkább a saját, mint uruk előnyét tartják szem előtt, könnyen érthető, hogy ezek gyakran gazdagabbak pénzeszközökben, mint maga az uraság, és hogy annak gyakran kölcsönökre van szüksége szükségletei fedezésére, bár nagy földbirtok tulajdonosa.

A köznép körében azonban szentnek tartják a házasságot. A szemérmességet és erkölcsösséget,

⁶⁹ Bonfini, a székelyek leírása, ahogyan II. Ulászló koronázásán megjelentek [Bonfini, Antonius, *Historia hungarica*, Köln, 1690,

Dec. IV, Lib. X, 493. (A közlők.)]

melyet a természet az ember keblébe ültetett, hűen szem előtt tartja a fiatalság, és ez megóvjá őket a kilengésektől még a két nem állandó érintkezése ellenére is, hacsak külföldi szolgálat alkalmával be nem szívják az erkölcstelenség mérgét, amely még a házasságban is táplálja a tiltott élvezet iránti vágyat. Az egész gazdaság ellátása és elrendezése a férfi feladata, ahogyan az asszony a ház belsejére visel gondot, az étkezésre, tisztaságra, mely helyenként még hiányos, a gyermekek gondozására, és ide tartozik a férfi támogatása is a mezei munkákban. Időnként szenved is a férfi nyers kedélye miatt. Egyébként egyszerűen és mértékletesen élnek, mégis szeretik a pálinkát és a bort, mely utóbbi egyetlen szórakozáskor sem hiányozhat, mert a bor boldogságra hangolja a kedélyeket, és a csillogó pohár mellett könnyebben meg lehet feledkezni az élet fáradalmairól, az emésztő gondokról. De valamennyien vendégszeretőek, és az utas könnyen nélkülözi a jó vendégfogadókat, mert a legszegényebbnél is szíves fogadtatásra talál. Helyi betegségekben nem szenvednek.

Bármennyire is szereti a nép a társas örömeket, ha nem is hiányoznak a vidám együttlétek, mégisincs körükben nagy nyilvános népünnepély, mely valamely történelmi tényt dicsőítene örömmel, noha történelmük nem szegény ilyenekben. Magától értetődik, hogy a vallásos ünnepeket nem számítjuk ide. Még a nyilvános népi vigasságok közül is csak egy akad, a **tánc**.

A székelyek tánca majdnem azonos a magyarokéval, eleven kifejeződése a népi karakternek. Pezsgő és viharos, mint a székely szenvedélyek, egyetlen tánc sem közelíti meg, ami a mozdulatok művészetét, az ugrásokat és a lábak egymásba fonódását illeti. Egyébként részben csak férfiak táncolják, egyedül, részben azonban fehérszemélyekkel együtt is, és az egyik sajátossága, hogy a férfi lábát sarkantyúnak kell díszítenie. Ha a férfi egyedül táncol, a tánc egyszerű lépésekkel kezdődik, körben, miközben a sarkantyúkat állandóan összeütik, és minél jobban hatalmába keríti a zene a táncost, minél gyorsabban pezseg testében a vér, annál változatosabbak lesznek a figurák, annál hevesebbek az egész test ritmikus mozdulatai, mígcsak a láb ki nem fárad.

Ha a táncot fehérszeméllyel kezdik el, akkor saját szerep hárul rá, először néhányszor körbevezetik, azután elengedik, ekkor táncos és táncosnője különváltan táncolnak, de úgy, hogy a táncosnő kevésbé művészi és megerőltető léptekkel állandóan a táncosa körül forog, és mindig szemmel tartja. A táncos egyáltalán nem tűnik vele törődni, míg végül kedveskedően közeledik hozzá, mindkét karjával átfogja, gyorsan jobbra, majd balra forgatja néhányszor körben, azután újra elengedi, és a tánc újrakezdődik.

A zene megfelel a tánc és a nép karakterének, hol felkelti a szenvedélyek viharát egy pezsgő, gyors al-legróval, és gyors mozdulatokra készíti a táncost, hol puha sóhajokkal panaszolja a kedvese utáni vágyakozást, és táncolva vezeti a nőt a férfi karjaiba.

A táncmulatságra különösen farsang idején kerül sor, de egyébként a köznép minden vasárnap táncol, és minden összejövetelen, melynek célja a társas szórakozás.

Hagyományaik sajátosságai tehát a családi ünnepekre korlátozódnak, melyekre különösen fontos családi alkalmakkor kerül sor. A legjelentősebbek a **keresztelői szokások**.

Magától értetődik, hogy ezen ünnepség leírásakor nem az egyházi szertartásra vagyunk tekintettel, mely a körülményektől függően részben a templomban, részben otthon zajlik. Az öröm, hogy egy értelmes lény lépett be a létbe, hogy új családtag érkezett, ennek felvétele a keresztények közösségébe annyi tisztán emberi vonást hordoz, hogy nem lehet elég élénken kifejezni. A székelyeknél ez az öröm lakomákban fejeződik ki, melyet a keresztelő befejezése után tartanak, és amelyen nemcsak a két keresztelői tanú, hanem a rokonok is részt vesznek. Ezekre a lakomákra a keresztelői tanúk és rokonok ételt és italt hoznak ajándékba, és ez alkalommal a vendéglátásban a keresztanya helyettesíti az anyát. Ezeket az ajándékokat *rodinának* nevezik.⁷⁰ A bábát is megajándékozzák, hogy jobban gondoskodjon a gyermekágyas asszonyról. Egyes helyeken a gyermekágyas nő is kap ajándékot: vásznat, viaszgyertyát, pénzt és egy kalácsot, melynek kétszer olyan hosszúnak kell lennie, mint az újszülött gyermek. A gyermekágy egész ideje alatt a barátnők által készített ételeket küldenek a gyermekágyas nőnek.

Nem kevésbé jelentősek és örömteliek a **lakodalmi szokások**.

Mivel falun a két nemű fiatalság állandó érintkezésben él, megszokott dolog, hogy a szerelem hozza létre a házastársi köteléket, de gyakran az okosság meggondolásai kötik össze a fiatalokat. A házassalandó ifjú először egy rokona kíséretében megy el a lány házához, akit élettársul választott ki magának, és a szülőktől ünnepélyesen megkéri a lányuk kezét. Ha a kérő kellemes a szülők és a lány számára, akkor a kívánsága meghallgatásának jeleként megvendégeslik. Ha ez nem történik meg, az annak a bizonyítéka, hogy kérését nem tudják elfogadni. A megkért lány is elmegy a kérő szüleihez (*háztüzlátni*⁷¹), hogy meggyőződjön azok jólétéről és más házi viszonyairól. Minthogy azonban ily módon már gyakran történtek nem rendjén való dolgok a fiatalok között, most már csak egy rokont küldenek el ezekben az

⁷⁰ A német szövegben is *rodina*. (A közlők.)

⁷¹ A német szövegben is magyarul. (A közlők.)

ügyekben. Ha mindkét fél meg van elégedve egymással, megünneplik az eljegyzést, mely alkalmával a helyi jegyző írásban rögzíti, mit tudnak és akarnak a szülők hozományba adni a menyasszonynak. Egyes vidékeken a vőlegény gyűrűvel, új csizmával, egy törülközővel, egy főkötővel és mézeskaláccsal ajándékozza meg a menyasszonyt.

Miután kölcsönös megegyezés alapján meghatározták a lakodalom időpontját, mindkét fél rokonai és vendégei külön összegyűlnek ezen a napon a vőlegénynél és a menyasszonynál, és így elkülönülve vonulnak a templomba, itt a menyasszonyt a vőlegény képviselője a saját környezetéből a vőlegényhez vezeti, aki azután az oltár elé viszi. Az esketés befejezése után mindkét család ismét különváltan a vőlegény és a menyasszony lakására megy vidám étkezésre. Maga a vőlegény követi a menyasszonyt az apja házához, itt átadják neki az eljegyzéskor meghatározott hozományt, a menyasszonyt pedig a saját rokonai mindenféle ajándékkal látják el, amit egy szekérre raknak, és ezt a vőlegény és menyasszony a vőlegény örömtől visszhangzó házához követi. Itt a fiatalokat újra megajándékozzák, azután asztalhoz ülnek, és elkezdődik az étkezés egy imával és egy a vendégekhez intézett köszöntővel, véget pedig vidám pohárköszöntőkkel ér. A két család kölcsönösen meglátogatja egymást, és tánc és vidám ének közepette egymás után több napot az örömnél szentelnek (*hajnalozás*⁷²). Ha a vőlegény más faluból hoz menyasszonyt, akkor egy csapat lovas legény kíséri el, és a szekeret, mely a menyasszonyt és a hozományt viszi, körülveszik, és csupasz szablyákkal vezetik a várakozó vőlegényhez. De a csillogó fegyvert nemcsak színleg hordják, a lovasoknak fegyverrel kell utat nyitniuk a vőlegény házához, mert egy kenderkötél zárja el az útjukat, melyet először el kell vágniuk, mielőtt bevonulhatnak. A győztest a jelenlévő leányok egy gyűrűvel ajándékozzák meg (*gyűrűkapás*⁷³), a kocsis, a menyasszony vőfélye és a menyasszony szülei fehér inget kapnak, melyet a ruhájuk fölé vesznek fel. Azután itt is külön eszik a két család.

Az ifjúság körében vannak még szokások, melyek hallgatóságos szerelmi vallomást tartalmaznak. Ide

tartozik az úgynevezett *koszorúkapás*⁷⁴. A fiatalság ugyanis vidám táncra gyűl össze, mindegyik lány a fején virágcsokorral jelenik meg, kedveskedve közeledik hozzá a kedvese, leveszi a fejéről a virágfonatot, és táncolni kezd vele.

Ugyanilyen szerelmi vallomás a zöldág-állítás a szeretett leány háza elé tavasszal. Azok elé a házak elé is, amelyeket télire fonónak néztek ki, és melyeket *guzsalyosoknak* neveznek, ültetnek ilyen fát, akik pedig ezeket a helyeket látogatják, azokat *guzsalyosság*-nak nevezik.⁷⁵

Az italuk minden vidám összejövetel és minden étkezés alkalmával gyenge, mézzel édesített pálinkából áll, a jómódúaknál pedig borból, melyet saját pohárnokaik minden kiürült pohárba kitöltenek.

Az egymással barátok zenés szórakozásait, melyek három napig is eltartanak saját házaiknál, *hajnalozás*-nak⁷⁶ nevezik.

Dicsőretre méltó szokás az úgynevezett *kaláka*⁷⁷, többek összefogása valamilyen munka elvégzésére egyvalaki számára, pl. fuvarozás, szántás, aratás, szénacsinalás és fonás, melyhez csak az ételt és italt fizetik meg, és némelykor a zenét a tánchoz. Ugyanilyen készségesek és dolgozók akkor is, ha tűzkárosultakon kell segíteni.

Az ember életének azonban nemcsak mosolygós napos oldala van, hanem árnyoldala is, és bizony más az érzések kifejeződése itt és ott, azonban mindkét esetben jólesik a részvétel, ott fokozza az örömet, itt enyhíti a bánatot és a fájdalmat. Így a székelyeknél is megvan a temetések alkalmával fájdalmuk enyhítésére a vallás vigasztalásán kívül a barátok és rokonok barátságos vigasztalása, akik a temetés után, melyről pár erre megkért halottas atyafi gondoskodik, a gyászháznál halotti torra (*végvacsora*, *tor*) gyűlnek össze, és magukkal hozott étel- és italajándékukat (melyet ugyancsak *rodinának* neveznek) közösen fogyasztják el, közben emlékezve a halott kiválóságára, és vigasztaló szavakkal próbálják enyhíteni a veszteség fájdalmát.⁷⁸

(Fordította: Boér Laura)

⁷² A német szövegben is magyarul. (A közlők.)

⁷³ A német szövegben is magyarul. (A közlők.)

⁷⁴ A német szövegben is magyarul. (A közlők.)

⁷⁵ A *kurzíváltak* a német szövegben is magyarul. (A közlők.)

⁷⁶ A német szövegben is magyarul. (A közlők.)

⁷⁷ A német szövegben is magyarul. (A közlők.)

⁷⁸ [A *kurzíváltak* a német szövegben is így. (A közlők.)] Kállay Ferenc, *Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről*, Nagyenyed, 1829, 45–50; Kovachich Márton György, *Scriptores rerum hungaricarum minores*, Buda, 1789, 108–109.

Irodalom

BENKŐ József

1789 *Transsilvania specialis* ([1789; nyomt. első 5 íve Bécs, 1790;] ford. Szabó György), Kriterion, Kolozsvár, 1999.

BENKŐ Károly

1853 *Csik-, Gyergyó- és Kászonszékek leírása*, Kolozsvár.

1862 *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben* (Pál-Antal Sándor 2001. évi kiadásában, Mentor, Marosvásárhely).

1868–1869 *Marosszék ismertetése* (Fekete Sámuel és Simon Elek posztumusz kiadásában), Kolozsvár.

HERBICH Ferenc

1878 *A Székelyföld földtani és őslénytani leírása* (*Magyar kir. földtani intézet Évkönyvei*, V), Budapest.

KÓSA László

2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*, Osiris, Budapest.

KOZMA Ferenc

1879 *A Székelyföld közigazdasági és közmívelődési állapota*, Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet, Budapest.

LAKATOS István

1702 *Siculia delineata et descripta accuratius quam hactenus, nunc ad lucem data*, Kolozsvár.

SCHEINT, Daniel G.

1824 *Die Heilquelle von Borszék, nach eigenen Erfahrungen in Kürze beschrieben von einem praktischen Arzt*, Bécs.

1825 *Die Heilquelle von Borszék, nach eigenen Erfahrungen in Kürze beschrieben von einem praktischen Arzt*, Pest.

1831 *Anzeige, das Kohlensauere Borszéker Gesundheitswasser betreffend in Beziehung auf die Cholera morbus (Brechrühr)*, Brassó.

1833 *Das Land und Volk der Szeckler in Siebenbürgen, in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht*, Hartleben, K. A., Pest.

SZILATSEK Pál

1731 *Dacica Siculia brevi compendio exhibita*, Kolozsvár.

Poporul secuilor în Transilvania

(Despre publicare)

Medicul sas medieșan Daniel G. Scheint este autorul primei descrieri generale ale Secuimii, nelatinești (*Das Land und Volk der Szeckler in Siebenbürgen, in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht*). Cartea urmează să apară în traducerea maghiară a lui Laura Boér, în îngrijirea Fundației Haáz Rezső din Odorheiu Secuiesc. Muzeul Național Secuiesc, aducându-și contribuția prin programele Institutul de Sud-Est, publică în prealabil în anuarul său capitole și date etnografice ale acestei surse de referință. (ISE)

People of Székely's in Transylvania

(About the publishing)

Daniel G. Scheint is the author of one of the first descriptions of the Transylvanian Székelyföld (*Das Land und Volk der Szeckler in Siebenbürgen, in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht*). Haáz Rezső Foundation (Székelyudvarhely, Romania) is publishing Scheint's book in Laura Boér's Hungarian translation next year. The Székely National Museum contributes to the publishing through the programs of the South-Eastern Institute, and it publishes ethnographical chapters and data of the book in advance. (SEI)